

ANADOLU'NUN EPI-PALEOLİTİK DÖNEM BULUNTU TOPLULUKLARI:

Sorunlar, Öneriler, Değerlendirmeler ve Çeşitli Yaklaşımlar

Özet

Anadolu'nun Epi-paleolitik dönemine ilişkin veri, kronoloji ve terminoloji gibi konularda bazı önemli eksiklikler ve sorunlar vardır. Bu çalışmayla bunlara adres olmak ve çözüm aramak gerektiği düşünülmüştür. Eski ve yeni araştırmaların karşılaştırılması sonucunda, özellikle terminoloji ve kronoloji hakkında düzeltilmesi gereken yanlışlıklar tespit edilmiştir. Yeni yapılan ve yapılacak olan çalışmalar ise, Anadolu'nun Levant ve Avrupa arasında G.Ö. 20.000-G.Ö. 10.000'de neyi ifade ettiğini ortaya çıkaracaktır inancındayız.

Mutlak yaşlandırmaları yapılabilmemiş olan bazı Anadolu Epi-paleolitik dönem buluntu topluluklarının Avrupa'nın Mezolitik dönem buluntu topluluklarından daha eski olduğu açık ve kesindir. Ancak Anadolu ile Levant tarihsel açıdan çağdaş buluntu toplulukları sergilemiştir. Dolayısıyla bugün elimizde olan veriler dahilinde görünen odur ki, Anadolu'nun söz konusu dönem buluntu toplulukları için "Mezolitik" terimi yerine "Epi-paleolitik" terimini kullanmayı şimdilik daha uygun buluyoruz. Öte yandan bu makalenin amacı, doğru ya da yanlış olsun, Anadolu Epi-paleolitiğini sadece Levant bağlantılı olarak görmekten de kaçınmaktır. Bununla birlikte, açığa çıkartılması gereken konulardan birisi de budur.

Giriş

Anadolu'nun Epi-paleolitik dönemini stratigrafik olarak veren ve üzerinde en çok konuşabileceğimiz yerleşim yerleri Öküzini ve Karain mağaralarıdır. Bunların yanında, Trakya dahil Epi-paleolitik döneme ait diğer yerleşim yerleri; Marmara bölgesinde Yarımburgaz Mağarası ile Ağaçalı, Domalı-Alaçalı, Gümüşdere-Kilyos, Tepecik, Değirmenlik, Kefken, Avşa Adası-Manastır, Haramidere ve Paşa Alanı açık hava yerleşim yerleri; Akdeniz bölgesinde Güzeloba, Kızılin, Çarkini, Beldibi, Belbaşı, Belpınar ve Üçağızlı mağaraları ile Baradiz açık hava yerleşim yeri; Karadeniz bölgesinde Tekeköy-A mağarası; Güneydoğu Anadolu bölgesinde Şarklı mağara ve Malaliki mağarası ile Biris Mezarlığı, Uluk Mevki Söğüt Tarlası, Mucid Deresi ve Camuztepe açık hava yerleşim yerleri; İç Anadolu bölgesinde Macunçay ve Pınarbaşı açık hava yerleşim yerleri ve son olarak Ege bölgesinde Asarkaya açık hava buluntu yeri

söz konusu döneme ait buluntu toplulukları vermiştir (Fig. 1).

Anadolu Epi-paleolitiği uzun yıllardır sürekli artan bir ivmeyle ilgi çekmeye devam etmektedir. Bunun nedenleri, eski araştırmalarda karşımıza çıkan bir takım şüpheli yaklaşımlar, yeni buluntu yerleri ve üretime geçiş aşaması konularıdır.

Öncelikli olarak eski araştırmalara ait ve kanımızca şüpheli yaklaşımlara değinmek yerinde olacaktır.

Eski Araştırmalar; Sorunlar ve Bazı Öneriler

Bilindiği gibi eski araştırmaların kazı ve veri sistematığının iyi belgelendirilememiş olması, mutlak tarihlendirme çalışmalarının yapılmamış ve/veya yapılamamış olması gibi çeşitli olumsuzluklar, bugün karşıla-

tırma yapabileceğimiz yeni verileri maalesef imkansız kılmaktadır. Bununla birlikte, söz konusu dönem hakkında eski araştırmalarda karşımıza çıkan birçok terminoloji problemi de vardır. Bahsi geçen bu terminoloji problemleri yeni çalışmalarla yeniden düzenlenmekte ve en doğru olanları gün geçtikçe arkeoloji alemine sunulmaktadır. Pratik açıdan asıl problemlerimiz, eski araştırmalara ait buluntu topluluklarının yeniden değerlendirilememiş olmasıdır.

Antalya'daki Beldibi, Belbaşı ve Belpınar çalışmaları bu problemlere en güzel örnek verebilecek buluntu topluluklarını sergilemiştir. Bostancı, adı geçen her üç buluntu yerinin de yayınlarını yapmıştır¹. Dolayısıyla burada kendisinin yazdıklarını tekrarlamak istemiyor, ancak bu buluntu yerlerinin çeşitli seviyelerinin yazar tarafından üst Paleolitik, Mezolitik ve Neolitik dönemlere atfedildiğini bildirmekle yetiniyoruz. Beldibi buluntu toplulukları Anadolu açısından oldukça önem arz etmektedir. Bu buluntuların yeniden gözden geçirilip üzerinde tekno-tipolojik çalışmaların yapılması gerekmektedir. Yazarın buradan ele geçen mikrolitleri eski numara ve dil çözümlerine iliştiirmesi, vermiş olduğu tüm bilgiler açısından temkinli yaklaşmamız gereğini hissettirmektedir.

Gaziantep ili içinde bulunan Şarklı Mağara çalışmaları da problemleri bol eski araştırmalardan birisidir. Aslında 9 metrelik dolgusuyla oldukça önemli bir merkezdir. Burada Bostancı'ya göre Mezolitik diye nitelenen seviyeden mikrolitli yontmataş malzemeler ele geçmiştir². Bostancı'nın, geometrik mikrolitlerin bazıları için sadece çizimlerinden anlaşılacağı üzere doğru tanımlamaları vardır. Ancak, Bostancı tarafından bildirilen bu aletlerin işlevleri bahsine ve yine bu mikrolitler vasıtasıyla gerçekleştirmiş olduğu, kendi deyimiyle Paleoanthroponumerology ve Paleoanthro-

languagelogy hipotezlerine³ katılmıyoruz. Tıpkı Beldibi ve Belbaşı buluntu yerlerinde olduğu gibi, Şarklı mağara yontmataş buluntuları için, özellikle de mikrolitlerin keyfi dizilimleri ve biçimlerinin gereksiz bir şekilde numaralandırma ve dil sistemi üzerine oturtulması, buluntu topluluklarının teknik ve tipolojik özelliklerinin göz ardı edilmesine neden olmuştur. Bu durumda ise, pozitif yaklaşımlar elde edebilmemiz mümkün değildir. Keşke böylesi çalışmalar hiç yapılmamış ve yayınlanmamış olsaydı.

Ankara'da Ankara çayına karışan Macunçay yontmataş buluntuları Kansu ve Ozansoy tarafından Mezolitik'e bağlanmıştır⁴. Araştırmacılar buradan 1000'den fazla mikrolit topladıklarını bildirmektedirler. Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı Laboratuvarı'nda bulunan az sayıdaki Macunçay koleksiyonları üzerinde yaptığımız inceleme sonucunda, bunların hiçbirinin mikrolit olmadığı ve aynı zamanda hiçbir arkeolojik değer de taşımadığı (bir adet budanmış dilgi hariç) anlaşılmıştır. Bu durumda söz konusu anabilim dalı koleksiyonları içinde bulunan Macunçay buluntularının, yazarların bahsettiği mikrolitler olmadığı anlaşılmaktadır. Bu mikrolitlerin nerede olduğu konusunda da hiçbir fikrimiz yoktur. Dolayısıyla Macunçay buluntuları tarafımızdan şimdilik şüpheli olarak değerlendirilmiştir.

Samsun Tekeköy yontmataş buluntu toplulukları da yine eski araştırmalar sonucunda yayımlanmış olup, Kansu tarafından Mezolitik döneme atfedilmiştir⁵. Aslında burası, Karadeniz kıyılarında Özdoğan'ın Marmara bölgesi sınırları içinde bulunduğu Epi-paleolitik yontmataş elemanlar dışında, doğu Karadeniz'e doğru ele geçen ve yontmataş buluntu topluluğu veren ünik

¹ Bostancı 1962; 1967a; 1967b; 1975

² Bostancı 1984, 52

³ Bostancı 1984, 58-59; 1978a, 133-146; 1978b, 147-190

⁴ Kansu – Ozansoy 1952, 388

⁵ Kansu 1944, 681

yerleşimlerden birisi olarak oldukça önemlidir. Ele geçmiş olan söz konusu buluntuların nerede olduğu bilinmemektedir. Yayınından edindiğimiz bilgiler kadarıyla söz konusu buluntular Epi-paleolitiğe bağlanabilecek niteliktedir. Ancak, burası için de kesin konuşmak yerine, yine temkinli yaklaşmayı uygun buluyoruz.

DTCF Prehistorya Anabilim Dalı koleksiyonları içinde, Isparta'nın kuzeybatısında bulunan, Baradiz buluntu yerinden ele geçmiş olan birkaç adet yontmataş eleman tekrar gözden geçirilmiş ve bu buluntular içinde sadece 1 adet mikrolitik eleman tespit edilmiştir. İzole tek bir mikrolit için söyleyebileceğimiz çok şey yoktur. Buradan ele geçen diğer yontmataş buluntuların da akıbeti belli değildir. Kansu'ya göre buradan ele geçen mikrolitler Epi-paleolitik döneme atfedilmiştir⁶. İlginçtir ki, Kansu, Baradiz için Epi-paleolitik terimini kullanmıştır. Oysa 1940'lı yıllarda post-pleistosen buluntu toplulukları için neye üst Paleolitik, neye Epi-paleolitik ya da neye Mezolitik, dediği hakkında şimdilik hiçbir fikrimiz yoktur.

Biraz önce bahsetmiş olduğumuz ve Prehistorya Anabilim Dalı Laboratuvarı'nda bulunan yontmataş koleksiyonlarının tamamı Prof. Kökten tarafından, eski adıyla Prehistorya Kürsüsü'ne kazandırılmıştır. Adı geçen buluntu yerlerinin yontmataş buluntu toplulukları, üzerinde çalışma yapılabilecek sayılarda değildir. Dolayısıyla yapmış olduğumuz gözlemler de çok sınırlı kalmıştır.

Yeni Araştırmalar ve Çeşitli Görüşler

Son zamanlarda Türkiye'de yapılan prehistorik dönem çalışmalarını dikkate alırsak, yeni verilerin eklenmiş oluşu oldukça sevindiricidir, umut vericidir, ancak hiç de yeterli değildir.

⁶ Kansu 1944, 676-677

İç Anadolu Bölgesi'nde Çatalhöyük yakınlarındaki Pınarbaşı buluntu yerinin kısa süreli bir katlaşım veren A seviyesinden, uzun çeşitkenar biçimli üçgen mikrolitler ele geçmiştir⁷. Bu seviyeler, M.Ö. 8500-8000 ca. tarihler vermiştir⁸. Ancak elde edilen bu tarihler Epi-paleolitik dönem için oldukça geçtir. Bu bölge Neolitik dönemin Anadolu'daki en seçkin örneklerini barındırmaktadır. Douglas Baird Pınarbaşı çevresindeki yüzey araştırmalarıyla bulunan mikrolitlerin M.Ö. 17.000 ile M.Ö. 8.000 yılları arasına yerleştirilebileceğini belirtmektedir⁹. Oldukça geniş bir zaman aralığı gösteren ve yüzeyden buldukları için sadece tipolojik olarak yaşlandırılabilen bu mikrolitler, Pınarbaşı ve çevresinin Epi-paleolitik dönem potansiyelinin daha özenli araştırmalarla ortaya çıkarılabileceğinin bir göstergesidir.

Ege Bölgesi, Epi-paleolitik dönem buluntu toplulukları açısından oldukça fakir bir görünümündedir. Ancak bu bölgenin Epi-paleolitik dönem ile ilgili araştırmalarının hemen hemen hiç olmayışı da buluntu fakirliği açısından önemli bir etkidir. Bir diğer önemli etken de, bölgenin batısının nehirlerin getirdiği alüvyonlarla kaplanmış olmasından kaynaklanmaktadır. Yani eğer burada bir Epi-paleolitik yerleşim yeri varsa bile, üzerleri alüvyon örtüyle kaplanmış durumdadır. Epi-paleolitik dönem açısından şimdiye kadar, sadece Kütahya'da Asarkaya diye anılan yerde, Turan Efe tarafından ele geçirilen çeşitli buluntuların Epi-paleolitik ya da çanak çömleksiz Neolitik döneme ait olabilecekleri bildirilmiştir¹⁰. Bölgenin daha dikkatli bir biçimde tekrar kontrol edilmesi gerekmektedir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Epi-paleolitik döneme ilişkin buluntuları, Şanlı-

⁷ Douglas Baird ile kişisel görüşme, 2002

⁸ Watkins 1996, 52

⁹ Baird 2002, 142-143

¹⁰ Efe 1990, 408-409

urfa ili Bozova ilçesi yakınlarındaki Biris Mezarlığı¹¹, Söğüt Tarlası¹² ve Uluk Mevki¹³ açık hava buluntuları ile; Batman Çatakköprü ilçesi yakınlarındaki Malaliki mağarası¹⁴ buluntuları içinden ele geçmiştir. Burada yapılmış olan çalışmaların söz konusu dönem üzerinde yoğunlaşmamış olması nedeniyle, elimizdeki bilgiler de kesin verilerden yoksun kalmıştır. Yine Şanlıurfa'nın kuzeydoğusundaki Örencik Köyü'nde, Şanlıurfa'ya yaklaşık 15 km uzaklıktaki Mucid Deresi çevresinde Epi-paleolitik döneme ait olması kuvvetle muhtemel bir dilgicik çekirdeği bulunmuştur¹⁵. Kargamış baraj gölü alanı Paleolitik Çağ yüzey araştırmaları sırasında, Şanlıurfa'nın Birecik ilçesi güneyinde ve Suriye sınırının yaklaşık 2 km. kuzeyinde yer alan Çiçekalan Köyü yakınındaki Camuztepe'den çeşitli yontmataş buluntular ele geçmiştir. Yazarlar buradan ele geçmiş olan yongalar, dilgi ve dilgicikler, prizmatik çekirdekler ile çeşitli tiplerdeki ön kazıyıcıların, üst Paleolitik sonu ve belki de Epi-paleolitik döneme ait olabileceklerini belirtmektedirler¹⁶. Öte yandan Adıyaman İli Samsat çevresinde yapılan Şehremuz Tepe kazısı ve civarındaki yüzey araştırmalarından ele geçen buluntular arasında Epi-paleolitik döneme ait hiçbir parça ele geçmemiştir. Bununla birlikte, dilgi çekirdeklerinin üzerindeki bazı negatif dilgi izleri, teknik ve potansiyel açıdan mikro aletlerin yapılabileceğini işaret etmektedir¹⁷. Ancak, bu buluntuların üst Paleolitiğe mi? yoksa Epi-paleolitiğe mi? ait oldukları hakkında henüz kesin bir bilginiz yoktur.

Marmara Bölgesi Epi-paleolitik dönem buluntuları, son zamanlarda yapılan yeni çalışmalarla desteklenerek çok daha anlaşılır olmaya başlamıştır. Bu konu üzerinde özel-

likle Mehmet Özdoğan ve Ivan Gatsov çalışmış ve sonuçları yayımlanmıştır. Buluntuların daha çok İstanbul çevresinde yoğunlaşmış olması ilginçtir. Ancak yine kanımızca, çalışmaların diğer alanlara doğru kaydırılması, yeni buluntu yerlerini verecektir ümidini taşımaktayız. Bu çerçevede yapılmış olan çalışmaları şöyle özetleyebiliriz: Yayınlardan elde ettiğimiz bilgiler dahilinde, Yarımburgaz mağarasının yukarı mağara 6 ve 7. seviyeleri Mehmet Özdoğan tarafından üst Paleolitik ve Epi-paleolitiğe bağlanmaktadır¹⁸. Ancak Özdoğan bu buluntuların gerçekten de Epi-paleolitik olup olmadıkları hakkında kesin bilgilerinin olmadığını belirtmekte ve tereddütlerini de dile getirmektedir¹⁹. Bu açıdan Yarımburgaz'ın Epi-paleolitik diye anılan buluntularını şimdilik kaydıyla tartışmalı olarak kabul etmeliyiz.

İstanbul'un Avrupa yakasında, Karadeniz kıyısındaki Ağaçalı açık hava buluntu yerinden ele geçen Epi-paleolitik dönem buluntuları, Kırım Epi-paleolitiği özelliklerini taşımaktadır. Buradan ele geçmiş olan yontmataş elemanlar arasında, geometrik mikrolitlerin varlığı ilgi çekicidir²⁰. Yine Avrupa yakasında ve Karadeniz kıyısındaki Gümüşdere-Kilyos açık hava buluntularının bir kısmı Epi-paleolitik döneme bağlanmıştır²¹.

İstanbul'un Asya yakası, Karadeniz kıyısındaki Domalı-Alaçalı buluntu yerlerinden, mikro dilgi yapım geleneğine ait teknolojik buluntularla birlikte, geometrik mikrolitler de ele geçmiştir. Gatsov ve Özdoğan'a göre bu buluntular da Epi-paleolitik döneme bağlanmıştır²².

¹¹ Harmankaya – Tanındı, 1996

¹² Harmankaya – Tanındı, 1996

¹³ Harmankaya – Tanındı, 1996; Özdoğan 1977, 161

¹⁴ Rosenberg 1992, 448-449

¹⁵ Demir ve diğ., 2001

¹⁶ Taşkiran – Kartal 2001, 491

¹⁷ Kartal 1998, 165

¹⁸ Özdoğan 1988, 331

¹⁹ Mehmet Özdoğan ile kişisel görüşme, 2002

²⁰ Özdoğan 1985, 222; Gatsov – Özdoğan 1994, 104-106

²¹ Gatsov – Özdoğan 1994, 107

²² Özdoğan 1986a, 411; Gatsov – Özdoğan 1994, 108-109

Bu buluntuların dışında, Adapazarı kuzeyi Karadeniz kıyısında Kefken; Avrupa yakasında Ağaçalı buluntu yerinin güneybatısında Paşa Alanı; İstanbul'un batısında Marmara Denizi kıyısında Haramidere ve güney Marmara'daki Avşa Adası Manastır buluntu yerleri Özdoğan tarafından Epi-paleolitik döneme bağlanmaktadır²³. Bu alanlardan ele geçen arkeolojik buluntular çok fazla olmadığından dolayı²⁴ bizim de bu alanlar hakkında çok fazla söyleyebileceğimiz bir şey yoktur.

Kazısı yeniden başlamış ve son zamanlarda tamamlanmış olan bir diğer buluntu yeri, Antakya'daki Üçağzılı Mağarasıdır. Ele geçen yontmataş malzeme üzerinde çalışan Steve Kuhn'a göre, Epi-paleolitik dönem katlaşımından çıkan mikrogravetler, bu seviyeleri dönemin erken safhasına bağlamıştır²⁵. Bu seviyelerden birine ait bir yaşlandırma, 17.530±140 tarih vermiştir²⁶. Epi-paleolitik katlaşımın mağara tavanının çökmesi sonucunda erozyona uğrayarak çok az olduğu belirtilen bu mağaranın bozulmamış eski seviyeleri Yakınoğlu'nun Ahmariyen kültürü ve erken üst Paleolitik dönemlerin buluntularını vermektedir²⁷. Bu durumda, erozyona uğramış ve *in situ* yerlerini kaybetmiş olan Epi-paleolitik dönem buluntularının, yüzey toplaması şeklinde değerlendirilerek en azından tipolojik tanımlamaları ve tip listelerinin çıkarılması gerekmektedir. Dolayısıyla, Levant ve Anadolu geçişi noktasında bulunan bu buluntu topluluklarının en azından tekno-tipolojik özellikleri gün ışığına çıkabilir düşüncesindeyiz.

Antalya'nın doğusunda Aksu ilçesinin güneyinde ve Güzeloba Köyü'nün yaklaşık 3-4 km. kadar doğusunda ve denize yakın konumdaki birçok kaya sığınağı, 1984 yılında Yalçınkaya tarafından tespit edilmiştir.

Güzeloba buluntuları olarak literatüre geçmiş olan yüzey toplamaları sonucunda, çeşitli çekirdekler, yonga, dilgi ve dilgicikler ile bir adet mikro uç, ön kazıyıcılar ve bir adet de sırtlı dilgicik tespit edilmiştir. Bu ele geçen buluntuların üst Paleolitğin sonuna tarihlenebileceği belirtilmektedir²⁸.

Şimdiye değin yapılan kazı çalışmaları sonucunda, Karain mağarasının kültürel katlaşımı içinde, gerçek Epi-paleolitik seviyeler B gözünden ele geçmiştir. Bu seviyeler Öküzini Epi-paleolitği gibi çok kalın bir katlaşım oluşturmamakla birlikte, stratigrafik pozisyonda ele geçtiklerinden ötürü, oldukça önemli belgeleri teşkil ederler. Karain mağarası B gözü Epi-paleolitik seviyeleri, geometrik olmayan mikrolitlerin baskın oluşuyla nitelenir. Sırtlı dilgicikler oldukça yoğun ele geçerler. Bu görünümünden ötürü Öküzini mağarasının alt seviyeleriyle benzerlik içinde olan Karain Epi-paleolitği²⁹, bu seviyelerden yapılan bir yaşlandırma sonucunda G.Ö. 16.250 C 14 yaşı vermiştir³⁰. Aslında Karain mağarasının Epi-paleolitik dönem çalışmaları halen devam etmektedir. Bu mağaranın A, B ve C kavitelerinin Epi-paleolitik dönem katlaşımı içerdiği göz önünde bulundurulacak olursa, oldukça geniş bir yaşam alanı olduğu dikkat çekicidir. Bu durumda Karain mağarasının Epi-paleolitik dönem buluntularının gelecek yıllarda bizlere vereceği daha çok bilgi olduğu şüphe götürmez bir gerçektir.

Bununla birlikte, Karain mağarası çevresindeki, aynı ekolojik şartlara sahip diğer mağara ve açık hava yerleşim yerleri de önem kazanmaktadır. Bunlardan önemli olan iki buluntu yeri, Çarkini ve Kızılın'dır. Prof.Kılıç Kökten her iki mağarada da 1950'li yıllarda birer deneme açması yapmıştır. Kökten'e göre bizim konumuzu oluş-

²³ Özdoğan 1999, 171

²⁴ Mehmet Özdoğan ile kişisel görüşme, 2002

²⁵ Dinçer ve diğ. 2001, 1-2

²⁶ Dinçer ve diğ. 2001, 4

²⁷ Güleç ve diğ. 2002, 255-256, 258

²⁸ Yalçınkaya 1986, 433-434

²⁹ Yalçınkaya 1992, 60

³⁰ Albrecht ve diğ. 1987, 137

turan buluntu toplulukları, üst Paleolitik Aurignacien olarak değerlendirilmiştir³¹. Yalçinkaya'nın yapmış olduğu çalışmalar sonucunda, Çarkini'nden toplanan yontmataş yüzey malzemeleri arasından Epi-paleolitiğe bağlanabilecek çeşitli tiplerde buluntular ele geçmiştir³². Ayrıca Yalçinkaya, Kızılin'den ele geçmiş olan yontmataş malzemenin de Epi-paleolitik döneme ait özellikler taşıdığını bildirmektedir³³. Bu durumda söz konusu yöre için aynı dönemleri bir arada yaşayan farklı grupların bir kompleks yapı göstermiş oldukları düşünülebilir.

Anadolu'nun Epi-paleolitik dönem açısından şimdiye değin en çok araştırılmış olan yerleşim yeri Antalya'nın yaklaşık 31 km. kuzeybatısındaki Öküzini Mağarasıdır. Öküzini mağarası buluntu toplulukları, stratigrafik konumlarından ötürü Anadolu açısından oldukça önemlidir. Çünkü Anadolu'daki ilk Epi-paleolitik dönem kronolojik stratigrafisi bu mağaranın kazısı sonucunda yapılabilmektedir (Fig. 2). Bununla birlikte, Anadolu'da yapılmakta olan yeni prehistorik araştırmalarla, böylesi bir çok buluntu yeri daha gün ışığına çıkacaktır inancındayız.

Bu bağlamda Öküzini mağarasını biraz önce bahsettiğimiz özelliklerinden ötürü daha detaylı bir biçimde açıklamak yerinde olacaktır.

Mikrolitler üzerinde yapılan çalışmalar, mağaranın yontmataş buluntu topluluklarının 4 ayrı üniteye toplanabileceğini göstermiştir. Buna göre en eski olan I. ünite, G.Ö. yaklaşık 17.000 - 16.500 tarihleri vermiş olup, bütünü geometrik olmayan mikrolitler tarafından baskın bir biçimde temsil edilmiştir. Burada sırtlı dilgicikler, mikrogravet uçlar, uzun çeşitkenar üçgenler önemli mikrolitlerdendir³⁴ (Fig. 3, 4).

II. ünite, tıpkı bir alttaki seviye gibi geometrik olmayan mikrolitlerin fazla olduğu ancak, geometrik mikrolitlerin de çoğalmaya başladığı bir safhayı sergilemiştir. G.Ö. 15.500-14.200 yılları arasına yerleştirilmiş olan bu ünitenin en baskın mikrolit türü sırtlı dilgiciklerdir. Bunlardan başka eğik budanmış sırtlı dilgicikler, çeşitli mikro uçlar diğer geometrik olmayan mikrolitlerdendir. Bunlara ilaveten, trapezler, ikizkenar üçgenler ve yarımaya gibi geometrik mikrolitlerin bu safhada ortaya çıkmaya başlamış olması diğer bir özellik olarak karşımıza çıkmıştır³⁵.

III. ünite, ani bir yükselişle geometrik mikrolitlerin baskın olduğu bir Epi-paleolitik buluntu topluluğu sergilemiştir. G.Ö. 13.200 ile 12.000 yılları arasına yerleşen bu ünite, yarımayların en baskın olduğu seviyedir (Fig. 5). Yarımayları, yoğunluk açısından ikizkenar üçgenler (Fig. 6), çeşitli tiplerde trapezler (Fig. 7), dar mikro uçlar ve daha az miktarlarda sırtlı dilgicikler takip etmiştir³⁶. Bu seviyelerde mikroburin tekniği oldukça yaygındır. Yine bu seviyelerde çeşitli boyutlarda sürtme taşları da ele geçmiştir. Ayrıca avcı-toplayıcı ve göçer toplulukların alet çantasında pek de bulunmayan öğütme taşları da ele geçmiştir³⁷. Bu türden buluntuların ele geçmiş olması ilginçtir, çünkü Öküzini mağarasında şimdiye değin üretime ait kesin bir veri elde edilememiştir. Sanatsal nitelikli, çakıl ve çeşitli kemik objeler üzerine kazıma yoluyla yapılmış eserler bu seviyeye özgün buluntulardandır³⁸. Ayrıca kemikten delici aletler yani bızlar bu seviyede bol olmakla birlikte, tüm katlaşım içinden de ele geçmektedir.

IV. ve son evre, mağaranın en üst katmanları tarafından temsil edilmiş olup, ele geçen buluntuları dikkate alındığında, Neo-

³¹ Kökten 1959, 12-13

³² Yalçinkaya 1995, 64

³³ Yalçinkaya 1995, 63

³⁴ Kartal 1999, 168; 2002, 235

³⁵ Kartal 1999, 168-169; 2002, 236

³⁶ Kartal 1999, 169; 2002, 236

³⁷ Yalçinkaya 1992, 59

³⁸ Otte ve diğ. 1995, 941

litik, geç Neolitik - erken Kalkolitik dönem ile Epi-paleolitik'in bir karışımını göstermiştir. Bu karışıklık, Epi-paleolitik katlaşım sonrasında açılmış olan mezar çukurları nedeniyle oluşmuştur. Mezarlardan ele geçen seramikler Neolitik ve geç Neolitik - erken Kalkolitik tarzda olup, mezar hediyeleridir³⁹. Yine taştan ve *dentalium*'dan yapılmış olan boncuklar hem Epi-paleolitik, hem de daha geç dönemlerin tipik buluntularındandır⁴⁰. Epi-paleolitik dönem yontmataş elemanları açısından, geometrik biçimli mikrolitlerin baskın oluşuyla nitelenen bu seviyeler, G.Ö. yaklaşık 10.000 ile 7.900 arasına yerleştirilmiştir⁴¹. Ancak, mezarlardan elde edilen tarihler ise G.Ö. 11.202 ca. (en eski) ile 5.047 ca. (en yeni) arasında C14 yaşları vermiştir⁴². Bununla birlikte, mağaranın en üst katmanlarından bulunan Roma dönemi çatı kiremit parçaları, mağaranın tarihsel sürecini çok daha yakın dönemlere getirmiş bulunmaktadır. Bunun benzer yapısını Karain mağarasının en üst seviyelerinde de görmek mümkündür.

Anlaşılabileceği üzere, Anadolu'nun Epi-paleolitik dönem buluntu toplulukları açısından çalışılması gereken bir çok buluntu yeri ve bir o kadar da malzeme vardır. Keşfedilmemiş buluntu yerleri de dikkate alınacak olursa, durumun Prehistorik Arkeoloji açısından ne denli önemli olduğu açıkça görülebilir.

Genel Değerlendirme ve Çeşitli Yaklaşımlar

Anadolu'nun tüm Epi-paleolitik dönem buluntu yerlerinin haritasının şimdilik kaydıyla çıkarılması oldukça güç görünmektedir. Yukarıda bahsetmiş olduğumuz buluntu yerlerinin belirli yerlerde yoğunlaşmış olması, o bölgelerdeki araştırmaların yoğun olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla farklı bölge-

lerdeki Epi-paleolitik yerleşimler arasında, eğer varsa, sağlıklı bir bağlantının kurulabilmesi için henüz erkendir.

Bununla birlikte, tarihsel süreç içinde Anadolu, Ortadoğu ile Avrupa arasında tek başına olmasa da her zaman bir köprü rolü üstlenmiştir. Dolayısıyla her iki bölgeden de etkileşimlerin olabileceği mümkündür. Ancak, materyal kalıntılardan yola çıkarak, yaklaşık G.Ö. 17.000 civarında Anadolu, Avrupa'da olduğu gibi bir üst Paleolitik dönemden öte, Epi-paleolitik dönemi yansıtmaktadır. Eski araştırmalarda bazen Aurignacien ve bazen de Mezolitik diye belirtilen söz konusu Anadolu buluntu topluluklarının, yapılmış olan tarihlendirmelerden de anlaşılacağı üzere, üst Paleolitikten geç ve Avrupa Mezolitliğinden erken bir aşamayı gösterdiğini saptamak yerinde olacaktır. Aynı durum Levant Epi-paleolitik için de geçerlidir. Bu konuda Bar-Yosef, Levant Epi-paleolitik'i aşağı yukarı G.Ö. 20/18.000 ile 10.000 arasındadır ve genellikle bu periyot Avrupa'nın geç üst Paleolitik'i ile çağdaştır demektedir⁴³. Yoğun mikrolitli buluntu toplulukları, eski araştırmacılar tarafından Avrupa buluntuları dikkate alınarak, yanlış bir şekilde Mezolitik diye adlandırılmıştır. Çünkü mikrolitler her iki gelenek için de asıl fosil direktördürler. Bu ise, anlam kargaşası yaratmakta ve Anadolu Epi-paleolitik'i ile Avrupa Mezolitliğini çağdaş konuma getirmektedir. Oysa kronolojik açıdan büyük farklılıklar vardır. Unutulmamalıdır ki, Anadolu'daki mikrolitli endüstrilerin bitimi, Avrupa'daki yoğun mikrolitli endüstrilerin başlangıcıyla aşağı yukarı çağdaştır ya da başka bir deyişle, şimdilik böyle görünmektedir. Avrupa'nın Mezolitik kültürlerinde mikrolitlerin dışında, Anadolu Epi-paleolitikinde görülmeyen, kemik ya da boynuzdan yapılmış bol miktarlarda tek ya da çift sıralı harponlar, oltalar, geyik boy-

³⁹ Kartal – Erek 1998, 556

⁴⁰ Yalçınkaya ve diğ. 2000, 31

⁴¹ Kartal 1999, 169-170

⁴² Kartal – Erek 2002, 349

⁴³ Bar-Yosef 1991, 319

nuzlarından yapılmış çeşitli tiplerde balta, kazma ve çapa gibi iri yeni aletler ile ilginç bir biçimde çok ilkel seramik örnekleri karşımıza çıkar.

Yunanistan'ın Anadolu Epi-paleolitiği ile çağdaş olan kültür kompleksleri üst Paleolitik ve geç üst Paleolitik karakterli buluntu toplulukları sergilemektedir. Dolayısıyla, Yunanistan Mezolitiği Anadolu Epi-paleolitik buluntu topluluklarından geç tarihler vermiştir. Örneğin: Yunanistan'ın Mezolitik dönem seviyeleri içeren Theopetra mağarası G.Ö. 10.000-8.000⁴⁴; Preveza bölgesi Mezolitiği G.Ö. 10.500-9.400⁴⁵; Boıla kaya altı sığınağı Mezolitiği ise G.Ö. 10.190±90⁴⁶ tarihleri vermiştir. Perlès, Franchthi mağarası dahil Yunanistan'ın diğer Akdeniz buluntu yerlerinin mikrolitler açısından çok fakir olduğunu belirtmektedir. İlginçtir ki, Perlès alanda çalışan diğer araştırmacıların da bildirdiği gibi, Yunanistan Mezolitiğinde toplayıcılığın çok önemli olduğunu vurgulamaktadır. Ancak, avcılık etkinliklerinin dolayısıyla da mikrolitlerin belki de iç bölgelerde bulunabileceğinden şüpheyle de olsa bahsetmektedir⁴⁷.

Gatsov ve Özdoğan'ın Marmara bölgesi, Karadeniz kıyısında yapmış oldukları çalışmalara göre çıkan sonuçlar, Bulgaristan ve Kırım ile daha yakın benzerlikler göstermiş olduğunu ortaya koymuştur. Bu bölgenin buluntuları, Anadolu-Avrupa geçişinde bulduklarından ötürü çok önemlidirler. Gatsov ve Özdoğan'ın araştırmaları sonucunda ele geçen buluntular stratigrafi göstermediklerinden dolayı doğal olarak tarihlendirme yapılamamış, ancak teknolojik ve tipolojik karşılaştırmalar yapılabilmektedir. Marmara bölgesinin Epi-paleolitik buluntu topluluklarının mutlak tarihlendirme yoluyla tespit edilebilmeleri için, bu alanda stratigrafi veren bir yerleşimin saptanması gerekmektedir. Bu sayede Trakya'nın

Balkanlar ile orta ve kuzey Avrupa açısından kronolojik ve kültürel boyutta nerede olduğu ortaya konulabilecektir. Öküzini çalışmaları sonucunda ele geçen veriler, şimdilik kaydıyla bu buluntu topluluğunun daha çok Levant ile kıyaslanabileceğini işaret etmektedir. Nitekim yapılan yaşlandırma çalışmaları da bu durumu teyit etmiştir. Bu olgu, bağlantı sadece Levant'la yapılmalıdır anlamını da taşımamalıdır. Yapılacak olan çalışmalar, Toros-Zagros gibi değişik bir sistemi de karşımıza çıkarabilir.

Çalışmamızın başında belirtmiş olduğumuz bir diğer konu da üretime geçiş aşamasıyla ilgiliydi. Bu aşamada karşımıza birçok soru ve sorun çıkmaktadır. Epi-paleolitiğin sonlarına doğru alet çantasında görülmeye başlayan, örneğin iri-ağır taş araç ve aletlerin avcı-toplayıcı ve göçer kominitelerdeki varlığı gibi yeni olgular, insan davranışlarının, onların yaşam ve adaptasyon biçimlerinin çok daha kapsamlı bir şekilde araştırılmasını gerektirmektedir. Çünkü ağır aletlerin varlığı, bizi bu konuda, mobil yaşamdan çok yerleşik yaşam tarzının bir göstergesi olarak düşündürmektedir (örneğin, bu insanlar belki de yabanıl tahılları öğütüp besin olarak kullanabilmeyi başarmışlardı). Başka bir deyişle, bazı Epi-paleolitik grupların yarı yerleşik olabileceğini de göz ardı etmemeliyiz diye düşünülebilir. Bu konumda, insanların mevsimsel göçleri akla gelmektedir. Dolayısıyla, mevsim şartlarına göre yer değiştirebilen bir Epi-paleolitik grubun aynı tipteki yontmataş donanımlarını birden fazla mekanda görebileceğiz. Diğer taraftan, denizden uzak karasal ortamlarda dahi görülebilen hammaddesi denizel kökenli arkeolojik buluntular, gruplar arasındaki bir takım alışveriş mi, yoksa hareket alanlarının uzun mesafeli mi olduğu sorularını da akla getirmektedir. Nitekim Öküzini'nden ele geçen ve *dentalium*'dan üretilmiş boncuklar, bu insanların öyle ya da böyle, bir anlamda denizle de tanışık olduklarının kanıtı niteli-

⁴⁴ Adam 1999, 266

⁴⁵ Runnels ve diğ. 1999, 126

⁴⁶ Kotjabopoulou ve diğ. 1999, 198

⁴⁷ Perlès 1999, 315

ğindedir. Beldibi ve Belbaşı buluntuları, işte bu noktada Karain, Öküzini ve çevresindeki mağaralar açısından oldukça önem kazanmaktadır. Nitekim, Taşkiran da Karain çevresi ile Antalya sahil kesimi arasında Paleolitik iskan açısından bir takım ilişkilerin kuvvetle olası olduğu kanısındadır⁴⁸. Aynı türden ilişkiler Epi-paleolitik dönem açısından diğer bölgeler için de geçerli olacaktır.

Anadolu Epi-paleolitiğini iyi anlayabilmek, Anadolu'nun son avcı-toplayıcı göçer kominitelerinin yaşam biçimlerini ve hareket tarzlarını ortaya koyacak ve bu sayede, Levant ile Balkanlar arasındaki benzeşen ve farklılaşan özellikler daha iyi yerine oturacaktır kanısındayız. Bununla birlikte, Anadolu Epi-paleolitiği ile Pleistosen-Holosen geçiş aşaması hakkındaki birçok sorun açığa kavuşturulması gereken konular olarak halen gizemini korumaktadır.

Yrd. Doç. Dr. Metin Kartal, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, 06100 Sıhhiye / ANKARA

e-mail: kartal@humanity.ankara.edu.tr

Figürler Listesi

Figür 1. Anadolu'nun önemli Epi-paleolitik buluntu yerleri: 1 Öküzini, 2 Karain, 3 Kızılin, 4 Çarkini, 5 Güzeloba, 6 Beldibi, 7 Belbaşı, 8 Belpınar, 9 Baradiz, 10 Üçağızlı, 11 Pınarbaşı, 12 Macunçay, 13 Tekeköy-A, 14 Asarkaya, 15 Biris Mezarlığı, 16 Söğüt Tarlası, 17 Uluk Mevki, 18 Mucid Deresi, 19 Camuz Tepe, 20 Şarklı Mağara, 21 Malaliki, 22 Yarımburgaz, 23 Haramidere, 24 Paşa Alanı, 25 Ağaçalı, 26 Gümüşdere-Kilyos, 27 Domalı-Alaçalı, 28 Kefken, 29 Avşa Adası-Manastır, 30 Tepecik, 31 Değirmenlik.

Figür 2. Öküzini Mağarası ana kesiti.

Figür 3. Öküzini mikrolitleri: 1, 2 düzeltile dilgicikler ve 3-10 sırtlı dilgicikler.

Figür 4. Öküzini mikrolitleri: 1-3 çeşitli mikro uçlar; 4-6 microgravet uçlar; 7, 8 kısa çeşitkenar üçgenler; 9 uzun çeşitkenar üçgen ve 10-12 eğik budanmış dilgicikler.

Figür 5. Öküzini yarımaları.

Figür 6. Öküzini ikizkenar üçgenler.

Figür 7. Öküzini'nden çeşitli trapezler

⁴⁸ Taşkiran 1996, 107